

ПРАВО НА ЗАХИСТ ТРУДОВИХ ПРАВ ЯК САМОСТІЙНЕ СУБ'ЄКТИВНЕ ТРУДОВЕ ПРАВО

Статтю присвячено аналізу права на захист трудових прав як самостійного суб'єктивного трудового права. Розкрито зміст досліджуваного правового явища та надано його авторське визначення. Окрема увага приділяється правомочностям права на захист трудових прав.

Ключові слова: право на захист, захист трудового права, працівник, суб'єктивне право, суб'єктивне трудове право, роботодавець, праця.

**Вавженчук
Сергій
Ярославович,**

*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри
трудового права та
права соціального
забезпечення
юридичного
факультету
Київського
національного
університету імені
Тараса Шевченка*

Сфера дії трудового права розповсюджується на найважливіші суспільні відносини. Як наслідок, виникає потреба в новому якісному нормативно-правовому полі, що фіксує права на захист трудових прав та регламентує його реалізацію. Означене можливе за рахунок здійснення якісної кодифікації трудового законодавства з огляду на перебудову вчення про захист трудових прав крізь призму зміни відношення до доктрини трудового права та врахування досвіду іноземних законодавців. Дослідження в заданому правовому векторі зумовлене також необхідністю переосмислення сутності права на захист трудових прав та з'ясування його місця в системі прав.

Суттєвий вклад у розробку відповідної проблематики здійснили такі відомі юристи, як М. Г. Александров, І. О. Костян, О. І. Процевський, С. М. Прилипко, П. Стависький, М. І. Іншин, В. І. Щербина, О. М. Ярошенко та інші.

Метою цієї роботи є визначення права на захист трудових прав як самостійного суб'єктивного трудового права.

В академічних колах ведеться гостра дискусія стосовно того, чи слід вважати право на захист трудових прав самостійним суб'єктивним трудовим правом. Не зупиняючись детально на критиці теорії «право на захист як правомочність регулятивного трудового права», адже вона вже висвітлена в моїх працях, сфокусуємо увагу на аргументах, що відображають

самостійність такого суб'єктивного права. Одразу зазначимо, що прихильниками теорії самостійності права на захист вважаються М. Г. Александров, Д. М. Кархальов, В. І. Леушин, М. Я. Кирилова, В. С. Єм, Ю. Ю. Томілова, Г. П. Тимченко, І. О. Костян, Д. М. Чечот та ін. Однак заради справедливості варто уточнити, що названі науковці сутність такого права бачать по-різному. Так, Г. П. Тимченко визначає право на захист як можливість володаря права самому вчиняти юридично значущі активні дії. Відмінність права на захист від інших прав такого типу полягає в тому, що воно має самостійне значення в механізмі правового регулювання й вищою мірою фіксує свободу правомірної поведінки суб'єктів права [1, с. 8]. Д. М. Чечот вірно розглядав право на захист як самостійне суб'єктивне право, що наділене специфічним змістом [2, с. 25].

Досліджуючи зазначене питання, І. О. Костян приходять до висновку, що виникнення на шляху реалізації права непереборних перепон не дозволяє продовжити здійснення суб'єктивного права. Це, по-перше, свідчить про те, що можливість здійснити право на захист не є складовою частиною суб'єктивного права, і, по-друге, викликає необхідність у встановленні мір компенсаційного характеру [3, с. 248]. Якщо з першою тезою необхідно погодитися, то друга викликає сумнів. Справа в тому, що ознака компенсаторності є конститутивною в розмежуванні захисту та відповідальності (матеріальної відповідальності) у приватному праві, а отже й в трудовому праві. Здійснення

права на захист передбачає відновлення трудового права, правового положення, усунення перешкод у здійсненні трудового права. Суб'єктивне право на захист не передбачає можливості покладення *додаткового обтяження* на зобов'язану особу. При цьому суб'єктивне право на захист може містити матеріальну вимогу. Наприклад, право на примусове вирахування грошових коштів із заробітної плати для погашення невитраченого та своєчасно не повернутого авансу, виданого на службове відрядження або переведення до іншої місцевості. У подальшому автор приходять до висновку, який варто підтримати, що право на захист є самостійним суб'єктивним правом, поряд з іншими суб'єктивними правами, що потребують захисту у випадку їх порушення [3, с. 248]. Дійсно, адже суб'єктивне право на захист трудових прав потребує також захисту в разі його порушення, як і регулятивне суб'єктивне трудове право. Захист права на захист трудових прав здійснюється не в регулятивному, а в захисному правовідношенні, адже фактична підстава його виникнення пов'язана з трудовим правопорушенням.

Неможливо не відмітити й того, що суб'єктивне право на захист трудових прав слід розглядати як матеріально-правову категорію. При цьому не можна невілювати процесуальні, процедурні ознаки такого права. Враховуючи, що право на захист є міжгалузеву правову категорією та єдиним приватно-правовим базисом трудового та цивільного права, слушною є теза В. П. Воложаніна,

за якою захист суб'єктивних цивільних прав включає елементи як матеріально-правового, так і процесуально-правового порядку, термін «захист цивільних прав» має і матеріально-правовий, і процесуально-правовий сенс [4, с. 5–6]. Таким чином, матеріально-правовий аспект суб'єктивного права на захист проявляється через реалізацію способів захисту трудових прав, що можуть бути закріплені в законі або угоді. Хоча в літературі існує також інша думка щодо цього питання. Зокрема, В. В. Бутнев право на захист розглядає лише як матеріальне суб'єктивне право охоронного характеру, що виникає в момент порушення регулятивного суб'єктивного права на стороні потерпілої особи [5, с. 14]. При цьому автор не бере до уваги можливість виникнення права на захист у разі явної загрози його порушення.

Неповнота та дискретність знань про зміст права на захист трудових прав деформують наукову картину. У різні періоди розвитку правової науки правники зверталися до цього питання. Наприклад, В. П. Грібанов зазначив, що зміст права на захист визначається вимогою управленої особи до правопорушника, особи, що оспорує інтерес, а також вимогу до юрисдикційного органу [6, с. 104–106]. Вказана точка зору знайшла відображення в низці наукових робіт правників [7, с. 58; 8, с. 22].

Д. Н. Кархальов виокремив цивільне право на захист як самостійне суб'єктивне право та вказав на його правомочності, до яких відніс: 1) можливість (правомочність) на самостійні фактичні дії щодо захисту права

(на застосування заходів самозахисту) або на самостійні юридичні дії щодо відновлення права (на застосування заходів оперативного впливу); 2) можливість (правомочність) вимагати від державних органів примусового відновлення порушеного права (на застосування заходів захисту та відповідальності); 3) можливість (правомочність) захисту охоронного права, вимоги (на застосування заходів примусу в новому охоронному правовідношенні) [9, с. 122].

Щодо першої правомочності, слід зазначити наступне. Поділ дій на юридичні та фактичні є недоцільним, оскільки як перші, так другі регламентовані законом, крім того, будь-які юридичні дії виражаються у фактичних діяннях, а фактичні дії, у нашому випадку, тягнуть за собою юридичні наслідки, тобто цей поділ є настільки умовним, що не витримує критики [10, с. 12–15]. У контексті розмежування самозахисту й заходів оперативного впливу в трудовому праві підкреслимо, що самозахист у трудовому праві має власну юридичну природу, тому що він завжди пов'язаний із відносними суб'єктивними трудовими правовідносинами (трудоий договір), що існують між працівником і роботодавцем. Отже, він має ознаки як класичного самозахисту, так й ознаки охоронюваних заходів оперативного характеру.

У контексті аналізу підходу Д. Н. Кархальова до структури суб'єктивного права зауважимо, що з огляду на те, що в управленій особі існує можливість вимагати відновлення свого порушеного права не лише від органу державної влади, але й від порушника, який, до речі, може

в добровільному порядку задовільнити таку вимогу (наприклад, роботодавець може самостійно усунути створену ним перешкоду в реалізації трудового права працівника), вважаємо, що перелік таких правомочностей має бути розширений за рахунок останньої.

Суб'єктивне право на захист трудових прав може мати ознаки як публічного, так і приватного права. Тобто, якщо нормами публічного права встановлюється суб'єктивне право на захист трудових прав, тоді має місце суб'єктивне право на захист трудових прав публічного характеру. Якщо ж норми приватного права передбачають таке право — має місце суб'єктивне право на захист трудових прав приватного характеру. Як наслідок, слід констатувати, що реалізація розглядуваних прав здійснюється по-різному.

Крім того, суб'єктивне трудове право, що підлягає захисту, теж може мати ознаки публічного або приватного права. Щодо цього питання І. О. Костян стверджує, що трудові права працівників мають змішаний характер у силу того, що вони засновані на нормах трудового права, які повною мірою не можна віднести ні до права публічного, ні до права приватного [3, с. 229]. У цій площині доцільно говорити про те, що трудове право має у своєму арсеналі як суб'єктивні права з приватно-правовим, так і з публічно-правовим забарвленням. Тому міри захисту трудових прав приватного та публічного характеру, порядок їх реалізації можуть різнитися з врахуванням специфіки приватного та публічного права.

Не можливо не відмітити й того, що суб'єктивне право на захист трудових прав (1) окреслене механізмом захисту трудових прав, що наділений правовими інструментами індивідуального, колективного, державного або міжнародного захисту; (2) може реалізуватися у формах, способах, засобах і межах, що не суперечать закону або трудовому договору; (4) реалізація розглядуваного права повинна бути спрямована на відновлення чи визнання порушеного або оспорюваного трудового права, на усунення перешкоди в його реалізації або на поновлення правового положення потерпілої особи.

Особливістю права на захист трудових прав працівників є те, що воно дає можливість управненій особі реалізувати суб'єктивне процесуальне право на захист у випадку його порушення, причому цій можливості кореспондує юридичний обов'язок держави або інших зобов'язаних суб'єктів здійснювати визначені законом дії з відновлення порушених трудових прав управненої особи. Іншими словами, захист трудових прав працівників може здійснюватися не тільки на підставі єдності волі та волевиявлення працівника, а й унаслідок реалізації юридичного обов'язку держави (уповноваженими державними органами, особами) на такий захист гарантованих трудових прав без ініціативи особи, права якої порушено.

Суб'єктивне право на захист трудових прав включає наступні правомочності. По-перше, право на свої дії (поведінку) щодо відновлення трудового права або правового положення, усунення явної загрози порушення трудового права, у

тому числі перешкоди при здійсненні трудового права (можливість застосування заходів самозахисту). У цьому випадку порушник повинен нести негативні наслідки діяння управленої особи із самозахисту. Наприклад, у разі невиплати роботодавцем заробітної плати працівникам вони набувають права на промислові акції (страйки, пікети, мітинги тощо). Або, у разі відмови роботодавця жінка (працівник) на підставі ст. 179 КЗпП України має право самотійно реалізувати право на відпустку у зв'язку з вагітністю та пологами. Таке діяння працівника не має ознак протиправної поведінки, адже надання такого часу відпочинку працівнику не залежить від волі роботодавця. Окремо підкреслимо, що роботодавцю в цьому випадку не належить і право на встановлення часу використання такої відпустки.

По-друге, можливість вимагати від зобов'язаної особи відновлення порушеного права або правового положення, усунення явної загрози порушення права, у тому числі перешкоди при здійсненні права. За цих обставин відповідна вимога управленої особи повинна бути виконана порушником права. Причому таке виконання має бути здійснено у встановленому законом порядку. Наприклад, у разі відмови роботодавця приєднати жінці (працівнику) щорічну основну відпустку до відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами, жінка має право вимагати відновлення порушеного права на приєднання щорічної відпустки до відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами на підставі ст. 180 КЗпП України.

По-третє, можливість вимагати від органів державної влади примусового відновлення порушеного трудового права або правового положення, усунення явної загрози порушення трудового права, у тому числі перешкоди при здійсненні такого права. Так, І. О. Костян, погоджуючись із думкою про те, що можливість звернутися за захистом до державних органів влади є правом на захист, так як метою такого звернення є захист порушеного права, підкреслила, що право на захист є самотійним суб'єктивним правом, а його володілець вправі користуватися засобами захисту в порядку та при наявності умов, визначених законом [3, с. 228]. Таким чином, за наявності підстав (порушення права, перешкоди в реалізації права) управлена сторона наділена правом звернутися до уповноваженого органу (суб'єкта захисту) за захистом свого трудового права. Уповноважений орган зобов'язаний застосувати всі надані йому повноваження для захисту порушеного, оспорюваного трудового права або законного інтересу. При цьому на порушника покладається обов'язок зазнати негативних наслідків від застосування мір такого захисту (відновити порушене трудове право, правове положення, виконати вимогу управленого суб'єкта захисту). Зокрема, відповідно до ст. 79 КЗпП України черговість надання відпусток визначається графіками, які затверджуються власником або уповноваженим ним органом за погодженням із виборним органом первинної профспілкової організації (профспілковим представником), і доводиться до відома всіх працівників.

Якщо роботодавець не затвердив відповідний графік відпусток та відмовив працівнику в задоволенні його вимоги щодо надання останньому щорічної оплачуваної відпустки, то працівник позбавлений можливості самостійно реалізувати своє право на відпустку. Вказане пов'язане з тим, що підставою для реалізації такого суб'єктивного права буде саме графік відпусток, який не затверджений роботодавцем. Як наслідок, для реалізації свого права на відпустку працівник звертається з вимогою до суду або іншого уповноваженого державного органу (суб'єкту захисту) з вимогою примусити роботодавця виконати відповідний обов'язок, а саме: встановити графік відпусток. У цьому випадку буде мати місце примусове усунення перешкоди в реалізації суб'єктивного права працівника на відпустку.

По-четверте, право на захист охоронюваного трудового права. Право на захист охоронюваного трудового права включає наступні правомочності: 1) можливість застосування самою управленою особою мір захисту права на захист трудового права або права на превентивну охорону; 2) можливість вимагати від зобов'язаної особи відновлення порушеного права на захист трудового права або права на превентивну охорону трудового права, усунення перешкоди при їх здійсненні, явної загрози порушення права; 3) можливість вимагати від органів державної влади примусового відновлення порушеного права на захист або права на превентивну охорону трудових прав, усунення перешкоди при здійсненні охоронюваного права, реальної загрози його порушення.

Правомочності права на захист трудових прав окреслюють у різних поєднаннях можливості вимагати від зобов'язаної особи належної поведінки, припинення дій (поведінки), що перешкоджають нормальній реалізації права, припинення правопорушення, відновлення права або правового положення, застосування мір, направлених на усунення перешкод у здійсненні суб'єктивного регулятивного або охоронюваного права, визнання права. Окремо зауважимо, що не можна погодитися з тезою Ю. М. Андреева про те, що можливість вимагати відшкодування шкоди теж входить до низки правомочностей права на захист [8, с. 23], адже вказана правомочність має ознаку компенсаторності, яка притаманна, у першу чергу, саме трудо-правовій, цивільній відповідальності, а не праву на захист.

Не допускаючи симпліфікації (недопустимого спрощення) вищезазначеної проблеми, наголосимо, що в юридичній літературі зазначалося про те, що додатковими елементами суб'єктивного права на захист є: 1) зміст самих правоохоронних заходів; 2) підстави застосування цих заходів; 3) процесуальний та процедурний порядок їх застосування; 4) права зобов'язаних осіб [8, с. 25; 11, с. 556]. Погоджуючись у цілому з наведеною точкою зору, не можна не зазначити, що в правовій науці існує й інша точка зору щодо цього питання. Так, М. К. Треушніков не розглядає вказані елементи суб'єктивного права на захист як додаткові. На його переконання, зміст права на захист визначається комплексом норм матеріального та процесуального права,

що становлять сам зміст правоохоронних заходів, підстави її застосування, коло суб'єктів, що управлені на її застосування, процесуальний та процедурний порядок її застосування, матеріально-правові та процесуально-правові права суб'єктів, по відношенню до яких вказаний захід застосовується [12, с. 60].

Наведені аргументи дають підстави для твердження, що право на захист трудових прав є самостійним суб'єктивним трудовим правом. Як наслідок, сформулюємо дефініцію розглядуваного права. Суб'єктивне право на захист трудових прав — це вид та захід можливої поведінки управленої особи, що виражається в можливості застосувати способи, заходи, засоби трудо-правового примусу в тій чи іншій формі, яка гарантується державою.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що мета роботи досягнута, адже визначено право на захист трудових прав як самостійне суб'єктивне трудове право. Разом із цим автор прийшов до наступних висновків. По-перше, визначено, що суб'єктивне право на захист трудових прав — це вид та захід можливої поведінки управленої особи, що виражається в можливості застосувати способи, заходи, засоби примусу в трудовому праві в тій чи іншій формі, яка гарантується державою. По-друге, виокремлено правомочності права на захист трудових прав.

Список використаних джерел:

1. Тимченко Г. П. Способи та процесуальні форми захисту цивільних прав : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / Г. П. Тимченко. — Х., 2002. — 20 с.
2. Чечот Д. М. Суб'єктивное право и формы его защиты. — Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1968. — 71 с.
3. Костян И. А. Правовые проблемы защиты трудовых прав работников в условиях рыночных отношений в России: дисс. ... д. юрид. наук : спец. 12.00.05. — М., 2009. — 349 с.
4. Воложанин В. П. Несудебные формы разрешения гражданско-правовых споров. — Средне-Уральское книжное изд-во. — Свердловск, 1974. — 202 с.
5. Бутнев В. В. Понятие механизма защиты субъективных гражданских прав / В. В. Бутнев // Механизм защиты субъективных гражданских прав: Сб. науч. тр. Яросл. гос. ун-та. Ярославль, 1990 — С. 4–16.
6. Грибанов В. П. Осуществление и защита гражданских прав. — М. : Статут, 2001. — 410 с.
7. Дюрягин И. Я. Гражданин и закон. О защите прав и законных интересов граждан. Право для всех / И. Я. Дюрягин — М. : Юрид. лит., 1989. — 384 с.
8. Андреев Ю. Н. Механизм гражданско-правовой защиты: моногр. / Ю. Н. Андреев. — М. : Инфра-М, 2013. — 464 с.
9. Кархалев Д. Н. Охранительное гражданское правоотношение: моногр. / Д. Н. Кархалев. — М. : Статут, 2009. — 332 с.
10. Вавженчук С. Я. Проблемы розуміння сутності заходів оперативного впливу в цивільному праві / С. Я. Вавженчук, Г. І. Фулей // Підприємництво, господарство і право. — 2013. — № 10 (214). — С. 12–15.
11. Гражданское право: учебник: в 4 т. / отв. ред. Е. А. Суханов. Т. 1 : Общая часть. — М., 2005. — 720 с.
12. Защита прав инвесторов в сфере рынка ценных бумаг / под ред. М. К. Треушников. — М. : Городец, 2009 — 400 с.

Вавженчук С. Я. Право на защиту трудовых прав как самостоятельное субъективное трудовое право

В этой статье анализируется право на защиту трудовых прав как самостоятельное субъективное трудовое право. Раскрыто содержание исследуемого правового явления и представлено его авторское определение. Отдельное внимание уделяется правомочиям права на защиту трудовых прав.

Ключевые слова: право на защиту, защита трудового права, работник, субъективное право, субъективное трудовое право, работодатель, труд.

S. Y. Vavzhenchuk. Right to protect labour rights as autonomous subjective labour right

In this article in the light of critical overview of legally enforceable enactments and scientific doctrine author gives definition «right to protection of labour rights». It is proved that the above-mentioned right is an autonomous subjective labour right. Author determines a number of elements of the right to protection of labour rights. The subjective right of protection of labour rights may be realized both in public and private law. It should be noted, that the realization of these rights is carried out differently. Author has come to the conclusion, that subjective right to protection of labour rights (1) defines the legal mechanism of labor rights protection, that has the legal instruments of individual, collective, state or international protection; (2) may be realized in the forms, methods, using remedies and applicable law or employment contract; (4) realization of the proposed right should be aimed at restoring or finding violated or disputed labour right at removing obstacles to its realization or to renew the legal status of the victim. The peculiarity of the right to protection of labour rights enables the person to realize the subjective procedural right to defense in case of violation, and this feature corresponds to legal duty of the state or other empowered bodies to carry out legal actions in case of labour rights violation. In other words, the defendant of labour rights can be restricted not only on the basis of unity of will and the expression of will of the worker, but also as a result of implementation of the legal obligation of the state (the competent public authorities, individuals) to such protection guaranteed labour rights without the initiative of the person whose rights have been violated.

Key words: right to protection, protection of labour rights, worker, subjective right, subjective labour right, employer, work.

Стаття надійшла до друку 30 червня 2016 р.